

Sanja Cvetnić

Filozofski fakultet, Zagreb

Tragom izgubljene slike Hansa von Aachena *Polaganje u grob*

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

predan 15. 9. 2001.

Sažetak

Dva prijedloga autorskih rješenja za slike s temom Polaganja u grob, visoko srodnih kompozicijskih rješenja, koji su se pojavili 1977. godine – atribucija Marije Cionini-Visani kojom je minijatura iz milanske privatne zbirke pridružena opusu Julija Klovića (u. 1578. g.) i atribucija Grgo Gamulina za sliku iz Strossmayerove galerije u Zagrebu Giovanniju Battisti Maganzi (u. 1586. g.) – osporeni su usporedbom s istoimenim bakrorezom Raphaela Sadelera I, datiranim 1593. g.,

prema izgubljenoj slici Hansa von Aachena iz 1591. g., rađenoj za rezidenciju Wilhelma V. Bavarskog u Münchenu. O velikome uspjehu kompozicije snažno obilježene manirističkim značajkama svjedoče brojne kopije, od kojih je ovdje razmotrena slika u Bonnu (radionički rad, inv. br. 86.0018), te kopije prema Sadelerovoj grafici – također u Bonnu, potom u Grazu, minijatura u Milanu, slika u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu i u privatnoj zbirci u Zagrebu.

Na završnim stranicama monografije o Juliju Kloviću (1977. g.), Maria Cionini-Visani predlaže atribuciju do tada slabo poznate minijature iz milanske privatne zbirke s temom Polaganja u grob. Citat donosimo u cijelosti jer je u njemu sažet zaplet problema i predložen put njegovu rješenju kojemu bismo željeli pridonijeti ovim radom:

»MILANO, privatna zbirka

Polaganje u grob

tempera na pergamentu (oval 23,5 x 17,5)

Minijatura, nepoznata dok se nije pojavila na Izložbi unutrašnje opreme u šesnaestom stoljeću (Vicenza, 1973), može se pripisati Klovićevoj ruci po tehnici i po stilu (tipične su reske i sjajne boje, bježeća perspektiva) i po mekom i patetičnom osjećaju koji upućuje na djelatnost zrelih godina.

Isti skupljač posjeduje crtež što vrlo podsjeća na tu minijaturu (nedostaje žena okrenuta leđima u prvom planu) a može se vezati uz njemačku školu oko 1620. Osim toga prof. Grgo Gamulin upozorava na sliku istoga sadržaja (Zagreb, Strossmayerova galerija) koju on hipotetično pripisuje Giovanniju Battisti Maganzi, a točno ponavlja klovićevsku minijaturu. Za sva tri primjera valja misliti na još neustanovljeni zajednički izvornik.

Bibliografija

KATALOG izložbe *Mostra dell'Arredamento del Cinquecento*, Vicenza, 1973, str. 29.«¹

smayerove galerije veličinom, tehnikom i koloritom, ali što je najuočljivije – formatom i usmjerenjem.² Vertikalno izduženi oval prve na drugoj postaje horizontalno položeni pravokutnik. Zajednička značajka atribucija koje su postavili Cionini-Visani i Gamulin je njihova nesigurnost i potreba da se pronađe »neustanovljeni zajednički predložak«, kako piše autorica Klovićeve monografije, odnosno »mnogo stariji ikonografski zajednički predložak«, kako navodi Gamulin, nastavljajući o obje atribucije: »No ni atribucija Kloviću nije posve sigurna kao što uostalom nije ni ova naša slika Gianbattisti Maganzi«.³

Na atribucije milanske minijature Kloviću i zagrebačke slike Maganzi osvrnula se i Ljerka Gašparović na znanstvenome skupu u povodu četiristote godišnjice Klovićeve smrti (1578–1978), s kojega su odabrani prilozi, pa tako i njezin *Juraj Julije Klović u Strossmayerovoj galeriji* tiskani u »Peristilu« (1983). Ona se kritički odnosi spram poziva za potragom predloška: *Ta metoda apriorističkog uvjerenja da je Klović i u ovom slučaju radio prema predlošku, dakle, epigonski, vjerujem da neće dovesti do pravilnog rješenja atributivne problematike zagrebačke slike. Autoritet Klovića kao umjetnika bio je za suvremenike ipak neuporedivo veći (...) Ako i dopustimo mogućnost da je zagrebačku sliku radio Maganza ili netko iz njegova kruga, onda bi bilo logično da im je kao polazna inspiracijska osnova i predložak mogla poslužiti i originalna Klovićeva invencija.*⁴ Autorica nadalje predlaže istraživanje Klovićeva štafelajnoga stvaralaštva, vjerujući kako bi se u tome smjeru mogli naći odgovori na autorstvo slike iz Strossmayerove galerije.

Premda nesumnjivo bliske u kompozicijskome rješenju, milanska minijatura razlikuje se od spomenute slike iz Stros-

Kopija prema bakrorezu Raphaela Sadelera I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*, minijatura. Milano, privatna zbirka

Copy after engraving by Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Entombment, miniature, Milan, private collection

Kopija prema bakrorezu Raphaela Sadelera I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*. Zagreb, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU

Copy after engraving by Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Entombment, Zagreb, Strossmayer Old Masters Gallery of the Croatian Academy of Sciences and Arts

Godine 1984. na obljetničkoj izložbi u povodu stogodišnjice osnutka Strossmayerove galerije, zagrebačka slika pripisana Giovanniju Battisti Maganzi izložena je prvi put, a u katalogu Vinko Zlamalik piše: *Skrećemo pažnju na najvažnije akvizicije u poslijeratnom razdoblju, kao na primjer: (...) 'Polaganje u grob' Giovanni Battiste Maganza (interesantna po činjenici da prenosi i slikarski medij poznatu minijaturu Jurja Julija Klovića (kat. 192), (...)*⁵

Koliko nam je poznato, na ovome mjestu bibliografija o dvije slike povezane visoko srodnim kompozicijskim rješenjem prestaje. Ono što je prvenstveno zbunjivalo istraživače bila je atribucija milanske minijature Kloviću, kojom je put istraživanja skrenut potpuno na talijanski slikarski zemljopis.

Međutim, atribucija Kloviću postaje još upitnija višestrukim ponavljanjem istoga rješenja u još nekoliko slikarskih djela u različitim sredinama. Vrlo zanimljivo i – očito – uspješno tumačenje teme *Polaganje u grob*, kompozicijski je snažno obilježeno antirenesansnim, odnosno manirističkim značajkama u odбору kadra (usp. leđina okrenutu, donjim rubom prerezanu žensku figuru), oblikovanju (izuzetna izduljenost tijela i udova te proporcionalni odnosi koji nište klasične omjere) i prostornome opisu (nečitki prostor koji »istječe« kroz otvor spilje u krajolik). Ovdje donosimo reprodukcije *Polaganje u grob* iz Landesmuseum Joanneuma, Alte Galerie, u Grazu (ulje na bakru, 19 x 16 cm, inv. br. 798), dvije slike iz Rheinisches Landesmuseum u Bonnu (ulje na drvu, 40 x 39 cm, inv. br. 86.0018 i ulje na drvu, 79 x 56 cm, inv. br. 88.1086) i jedne iz privatne zbirke u Zagrebu (ulje na

drvu, 24,6 x 18,4 cm). Njima, kao i dvjema već spomenutim slikama *Polaganje u grob* zajednički izvornik nalazimo u slavnoj invenciji Hansa von Aachena, odnosno u grafici Raphaela Sadelera I (bakrorez, 24,5 x 18,2 cm, München, Staatliche Graphische Sammlung, inv. br. 17183), koji je publiciran u katalogu *Rom in Bayern. Kunst und Spritualität der ersten Jesuiten* (1997).⁶ Potpis pod ovalnim prizorom otkriva važne podatke – naručitelja i autora predloška, potom autora grafike, te mjesto i godinu njena nastanka: *Hac effigie in gratia Sereniss. Pricipis ac Doi D. Guilielmi Vtr: Bavariae Ducis etc. Ioan. ab Ach primu depix. Raphael Sadeler scalpsit Monachij. 1593.*⁷ Premda izvorna von Aachenova slika,⁸ spomenuta u potpisu Sadelerove grafike, nije više poznata, trag njezina iznimna rješenja ostao je u kopijama čije su veze kompozicijski i tipološki snažno obilježene, u detaljima većinom podudarne, ali koloristički potpuno različite, što ponovno potvrđuje posredničku ulogu grafičkoga predloška, medija koji ne bilježi kromatske odabire. U kronološkom popisu von Aachenovih djela koji donosi *Saur-Allgemeines Künstlerlexikon* nalazimo sljedeće podatke: (...) *Anbetung der Hirten, 1591 (das Gegenstück Grablegung Christi erh. im Stich von Raphael Sadeler, 1593).*⁹ U odnosu na Sadelerov bakrorez, kopije su više ili manje reducirane u detalju, s izuzetkom manje slike *Polaganje u grob* iz Bonna (inv. br. 86.0018), koja je u inventaru muzeja datirana oko 1595. godine i označena kao moguće djelo radionice.¹⁰ Od spomenutih primjera jedino na njoj nalazimo jednu mušku figuru više nego na grafičkome predlošku (i na svim ostalim kopijama) – mladoga muškarca prikazana u punoj visini, u polu-

Kopija prema bakrorezu Raphaela Sadelera I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*. Graz, Landesmuseum Joanneum, Alte Galerie

Copy after engraving by Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Entombment, Graz, Landesmuseum Joanneum, Alte Galerie

Kopija prema Hansu von Aachenu, *Polaganje u grob*. Bonn, Rheinisches Landesmuseum

Copy after Hans von Aachen, Entombment, Bonn, Rheinisches Landesmuseum

profilu s leđa, svijetle kose i prerezana desnim rubom. Osim toga, ženska figura, također leđima okrenuta i prerezana ispod pojasa donjim rubom, u ruci drži posudu za mirodije (?), što je na grafičkome listu i kopijama na kojima se ona pojavljuje izostavljeno, pa joj je ruka ostala prazna, ali raširena kao da njome nešto prinosi grobu. Starija bonnska slika bogatija je u pratećim detaljima koji su nositelji prostornih ili ikonografskih pojašnjenja. Busenima trave na tlu u donjem lijevom kutu započinje prostorni opis. Pred Kristovom grobnicom prostorni put razjašnjava i položaj *arma Christi* (čavli i trnova kruna). Odloženu posudu za mirodije uz pokleklu ženu koja pridržava Kristovu desnicu razumijemo kao dodatni atribut Marije Magdalene (uz raspletenu svijetlu kosu), a zora koja sviće u pozadini teološki tumači prednji prizor ne kao žalobni prizor smrti nego kao početak novoga života za čovječanstvo. Na svim su ostalim slikama ti detalji izostavljeni. Čak i na milanskoj minijaturi s atributivnim prijedlogom Kloviću, u formatu i veličini gotovo podudarnom s grafičkim predloškom (oval, 23,5 x 17,5 : 24,5 x 18,2 cm),¹¹ uočavamo blagu reduciranost u odnosu na bakrorez – izostavljen busen pri vrhu otvora spilje, rjeđi nabori rukava na desnici mladića uz lijevi rub...,¹² i pa nju sada promatramo tek kao kopiju po grafici.

U katalogu *Drawings from the Holy Roman Empire 1540–1680, a selection from North American Collections* (1982),¹³ odnosno *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolfs II.* (1988)¹⁴ pojavila su se dva crteža s temom Polaganja u grob pripisana Hansu von Aachenu, iz Princetona

(privatna zbirka) i iz Brna (Moravská Galerie). Oba su datirana oko 1590. godine i tretirana kao pripreme studije, ali Joachim Jacoby u monografiji o Hansu von Aachenu (2000) oba djela označuje kao kasnije radioničke kopije: *Zeichnungen in amerikanischem Privatbesitz (...) und in Brünn (Moravská Galerie,...) sind keinesfalls um 1590 zu datieren (...), sondern werden wie auch zwei Blätter gleicher Komposition (Herzog Anton Ulrich-Museum, Braunschweig, Kupferstichkabinett... ; Národní Galerie, Prag...) als Werkstattwiederholung anzusehen sein.*¹⁵

Na temelju svih iznesenih činjenica Klovićevo ime možemo u potpunosti isključiti iz rasprave. Naime, Hans von Aachen rođen je 1552. godine (umro 1615. g.), a njegova izgubljena slika *Polaganje u grob* nastala je oko 1591, a Klović je umro 1578. godine. I bez obzira na vremensko isključenje Klovića kao autora, ograde kojima je atribucija minijature iz milanske privatne zbirke bila praćena (pa i od same postavljajuće atribucije, Marije Cionini-Visani), pojačavale su se kod drugih autora. Sudeći po fotografiji, najslabiji i najmanje razrađen dio minijature upravo je krajolik, disciplina koju je Klović znao spektakularno razviti i na uskim prostornim probijima glavnih prizora. Nakon autopsija minijatura iz *Časoslova Farnese*, likovi milanske minijature *Polaganja u grob* (poznata samo po kvalitetnoj reprodukciji) oblikovno djeluju znatno tvrđe, poglavito u crtačkome dijelu. Primjerice, ruke protagonista (desnice Krista, muškarca uz lijevi rub i leđima okrenute žene uz desni rub) gube anatomsku realnost, dok se to kod Klovića ne dešava – kod njegovih figura izdu-

Kopija prema bakrorezu Raphaela Sadelera I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*. Bonn, Rheinisches Landesmuseum
Copy after engraving by Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Entombment, Bonn, Rheinisches Landesmuseum

Kopija prema bakrorezu Raphaela Sadelera I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*. Zagreb, privatna zbirka
Copy after engraving by Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Zagreb, private collection

ljenu prstu i zapešću djeluju elegantno, ali u rasponu mogućega (usp. *Proročanstvo kralju Ahazu*, fol. 5 u *Časoslovu Farnese*, M.69, The Pierpont Morgan Library).¹⁶ Atribuciju Giovanniju Battisti Maganzi možemo također isključiti, jer je taj vičentinski slikar umro prije (1586. g.) nego što je nastalo von Aachenovo djelo. S izuzetkom starije i manje bonnske slike gotovo kvadratičnoga formata (inv. br. 86.0018), sva

ostala ovdje spomenuta djela: sliku *Polaganje u grob* iz Strossmayerove galerije u Zagrebu, slike iz Graza i Bonna, minijaturu iz Milana te kasniju sliku iz privatne zbirke u Zagrebu, valjalo bi promatrati kao kopije po grafici Raphaela Sadelera I, a nju pak kao medij kojim je popularizirana invencija Hansa von Aachena i njegovo izgubljeno djelo.

Raphael Sadeler I (po Hansu von Aachenu), *Polaganje u grob*, bakrorez, Coburg (Amsterdam, Düsseldorf, München, Pariz, Stuttgart, Beč)
Raphael Sadeler I (after Hans von Aachen), Entombment, engraving, Coburg (Amsterdam, Düsseldorf, Munich, Paris, Stuttgart, Vienna)

Bilješke

1
M. Cionini-Visani, *Julije Klović*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Sveučilišna naklada Liber, »Spektar«, Zagreb, 1977, str. 92 (prevela Željka Čorak).

2
 U citatu M. Cionini-Visani kataloški je obrađena minijatura. Slika *Polaganje u grob* u Strossmayerovoj galeriji nosi inventarni broj SG-484, ulje na platnu, 80 x 102 cm.

3
G. Gamulin, *Pabirci za maniriste*, »Peristol« br. 20, Zagreb, 1977, str. 68.

4
Lj. Gašparović, *Juraj Julije Klović u Strossmayerovoj galeriji*, »Peristol«, br. 26, Zagreb, 1983, str. 111–118.

5
V. Zlamalik, *Manje donacije i otkupi*, u katalogu: *Sto godina Strossmayerove galerije*, Strossmayerova galerija starih majstora i Muzejski prostor, Zagreb, 1984, str. 77. U katalogu su, osim tehnike i dimenzija, navedeni vrijeme i način na koji je slika pristigla u zbirku: »otkup 1966. g. od Ljubice Novaković iz Beograda – 1.500.000 din.« (str. 97, kat. 192), a slika je reproducirana na str. 85, gdje piše također: »Otkup 1966«, ali kao prijašnji vlasnik je naveden »Joca Novaković, Beograd«.

6
 Kataloški opis Sadelerova bakroreza koji donosi ikonografsku identifikaciju sudionika prizora: »Sadeler's Nachstich der *Grablegung* zeigt acht Apostel und drei Frauen in einer Höhle versammelt, um den Leichnam Christi in einen Sarkophag zu betten. Im Hintergrund sieht man durch den Höhleneingang auf den Kalvarienberg mit den drei Kreuzen. Der stark verkürzt dargestellte Körper Christi erinnert an die Christusgestalten der *Kreuzabnahme* Daniele da Volterra's in SS. Trinità dei Monti in Rom (1541) und Tizians *Grablegung* für Philipp II. (1559, Madrid, Prado, durch Kopien und Druckgraphik weit verbreitet). Hans von Aachens Darstellung der *Grablegung* zeigt den Körper Christi wie ausgebreitet: ein Jüngling, wohl Johannes, trägt den Leichnam, dessen Beine rechts vorn ein älterer Mann in Pelzmantel, Joseph von Arimathäa, hält; links kniet Maria Magdalena, die herabhängende Rechte des Toten stützend, während sich von hinten ein Jünger zum Kuß über das Antlitz Christi beugt. Auffälligerweise berührt keiner von ihnen den Leichnam mit bloßen Händen, sondern nur in ehrfürchtiger Verehrung mit Tüchern. Die außen stehenden Personen hingegen blicken trauernd und kontemplativ zu Boden, wo die Dornenkrone und drei Kreuzesnägel liegen.« *Rom in Bayern – Kunst und Spiritualität der ersten Jesuiten*, Bayerisches Nationalmuseum, München, 1997, str. 448.

7
 Ilustracija kao i transkripcija potpisa preuzeti su iz *The New Hollstein. German Engravings Etchings and Woodcuts 1400–1700. Hans von Aachen*, sastavio Joachim Jacoby, Rotterdam, 1996, str. 79, (Sound & Vision Interactive). Transkripcija je preciznija od one koju donosi katalog *Rom in Bayern*. Drugi tekst, unutar prizora je: »cu priuel. Sac. Cas. Mai«. *Hollstein* reproducira list iz Coburga, a dalje navodi primjerke iz Amsterdama, Düsseldorfa, Münchena, Pariza, Stuttgarta i Beča. U kratkome opisu navodi: »Companion piece to the *Adoration of the shepherds* by Johannes Sadeler I (no. 19). The composition already copied by Hans Werl in 1592 (Munich, Residenz, Reliquienkammer; Peltzer, p. 95; Munich, 1980, II/2, 382)«; isto.

8
 Ni njemački istraživači nisu u mogućnosti sa sigurnošću reći o kakvom je formatu riječ: »Der 1593 datierte Stich Raphael Sadeler's gibt vermutlich ein Altarbild wieder, das Hans von Aachen für Herzog Wilhelm V. von Bayern malte. Während das Originalgemälde nicht mehr erhalten ist, überliefern zahlreiche Kopien die Komposition der *Grablegung* Christi. Die früheste ist wohl ein 1592 datiertes Aquarell von Hans Werl, das mit einer weiteren Kopie nach Hans von Aachen, einer Anbetung der Hirten, in eine Kußtafel (in der Reichen Kapelle der Münchner Residenz) eingefügt ist. Dieses Ensemble wird durch Reliquien der Krippe und vom Grab Christi vervollständigt. Wie die Kopien Hans Werls müssen auch die Originalgemälde zusammengehört haben. Denn Raphael Sedeler kopierte neben der *Grablegung* die entsprechende Darstellung der Anbetung der Hirten, im gleichen ovalen Formen und mit denselben Widmungsworten an den Herzog«; isto.

9

Saur–Allgemeines Künstlerlexikon, sv. I, München–Leipzig, 1992, str. 3. Premda ne navodi spomenuta djela, o tome razdoblju u von Aachenovoj umjetničkoj karijeri C. Höper piše: »While based in Munich, Hans von Aachen was in contact with figures such as Friedrich Sustris, Peter Candid and Christoph Schwartz, as well as the engravers Jan and Raphael Sadeler. On 1 January 1592 in Prague, Emperor Rudolf II appointed von Aachen 'Kammermaler von Haus aus' – a court painter who need not be present at court«, enciklopedijski članak »Aachen [Aach; Ach; Acha], Hans [Johann; Joan] von« u: *The Dictionary of Art*, sv. 1, London–New York, 1996, str. 5.

10

Obavijesti o obje bonnske slike i fotografije ljubazno mi je pružila dr. Ingeborg Krueger iz Rheinisches Landesmuseum u Bonnu, kojoj najljepše zahvaljujem.

11

I kasnija kopija iz zagrebačke privatne zbirke približnih je mjera. Usp. gore.

12

Najljepše zahvaljujem akademiku Miroslavu Begoviću koji me uključio u rad na izdanju faksimila *Časoslova Farnese*, a time posredno omogućio i uvid u spektakularni izvornik. Za troškove boravka u New Yorku zahvaljujem Getty Grant Programu. Kustos srednjovjekovnih i renesansnih rukopisa u The Pierpont Morgan Library, William M. Voelkle, dobar poznavatelj Klovićeva djela, u usmenom je razgovoru također iskazao sumnju kako bi se milanska minijatura i bez kronoloških diskrepancija mogla uključiti u njegov opus.

13

Th. DaCosta Kaufmann, *Drawings from the Holy Roman Empire 1540–1680, a selection from North American Collections*, The Art Museum, Princeton University, Princeton, 1982, kat. br. 53.

14

Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolfs II, drugi svezak, Beč, 1988, kat. br. 609. Autor kataloške jedinice »E. F.«

15

J. Jacoby, *Hans von Aachen 1552–1615*, Berlin, 2000, str. 109. Na istome mjestu autor navodi kopije u Innsbrucku, Wrocławu (slika), Kölnu i Berlinu, ali za sve ne naznačuje jasno je li riječ o slikama ili crtežima.

16

Drugo, kasnije bonnsko *Polaganje u grob* doduše donosi neke dodatne elemente u odnosu na grafički predložak, ali je riječ o detaljima koje prepoznajemo kao dodatak slikara – kopista koji malim intervencijama želi zgusnuti maniristički predložak prilagoditi stilskom sklonošću k rahlijemu prostornome značaju (u krajoliku sićušna Golgota, veduta grada, vjerojatno Jeruzalema, natpis na grobu »SEPULCHRUM / EIUS ERIT GLO / RIOSUM / E (...) .XI«, skupina naricatelja). U osnovnim kompozicijskim dijelovima ono je ipak snažno oslonjeno na grafički predložak. Inventar Rheinisches Landesmuseuma ga navodi kao kopiju po Hansu von Aachenu iz osannaestoga stoljeća, premda je za njezino razumijevanje bitniji Sadelerov grafički list.

Summary

Sanja Cvetnić

Following the Lost Painting by Hans von Aachen *Deposition of Christ*

Two attributions of two paintings entitled *Deposition of Christ* with highly similar compositional solutions appeared in 1977. One refers to a miniature from the private collection, attributed by Maria Cionini-Visani to Giulio Clovio (died 1578) and the other to an oil painting from the Strossmayer Gallery of Old Masters of the Croatian Academy of Sciences and Arts, attributed by Grgo Gamulin to Giovanni Battista Maganza (died 1586). Both suggested attributions can be abandoned, since the mentioned paintings are copies after an etching by Raphael Sadeler I, dated 1593. The inscription on the Sadeler's *Deposition of Christ* reveals its model, a painting by Hans von Aachen of 1591 for the Munich residence of the Wilhelm V of Bavaria. More information on the Sadeler's etching and von Aachen's lost painting are recently published in the exhibition catalogue *Rom in Bayern. Kunst und Spiritualität der ersten Jesuiten* (1997) and in two volumes by Joachim Jacoby – *The New Hollstein. German Engraving*

Etchings and Woodcuts 1400–1700 (1996) and *Hans von Aachen* (2000). Numerous copies testify the great success of von Aachens invention and Sadeler's print. Older and smaller painting of the two here reproduced from the Rheinisches Landesmuseum in Bonn (inv. n. 86.0018), has one figure more – a man near the right border – and other details that are omitted in the print, so only that one can be regarded as a workshop copy. All other paintings of the *Deposition of Christ* here mentioned are copies after Sadeler: the other painting from Bonn, painting from Graz (Landesmuseum Joanneum, Alte Gallerie), miniature from the private collection in Milan, painting from the Strossmayer Gallery in Zagreb and the painting from the private collection in Zagreb. The list of copies is not exhausted here and Joachim Jacoby (2000) lists other examples. Raphael Sadeler's etching here reproduced is from Coburg, but Hollstein notes other examples in Amsterdam, Düsseldorf, Munich, Paris, Stuttgart and Vienna.

Prijevod: S. Cvetnić